

İBNÜ'L-HÂC en-NÜMEYRİ

dokuz beyti nakledilen Hz. Peygamber'in kabri başında söylediği kasidesi diğerleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Bazı şiirlerinin zamanla Endülü's'te bestelenerek şarkı haline getirildiği de bildirilmiştir.

Eserleri. 1. *Feyzü'l-'ubâb ve ifâzâtü kıldâhi'l-âdâb fi'l-hareketi's-sa'ide ilâ Kösantîne ve'z-Zâb*. Merîni sarayında kâtip iken Sultan Ebû İnân'ın, Kostantine civarındaki Benî Süleym Arapları'nın isyanını bastırmak ve hac yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla çıktığı seferin gidiş dönüş notlarını ihtiva eder. Müellif kıtapta secili bir üslûp kullanır ve böylece tarihçiden ziyade edip olduğunu göstermiştir. Merîni tarihi ve özellikle Ebû İnân dönemi için önem taşıyan eserin bugüne ulaşan tek nüshası Muhammed b. Şakrûn tarafından yayımlanmıştır (Rabat 1984; Beyrut 1990). 2. *Qarârü'nü'l-kaşır ve mehâsinü'l-'aşr*. Bilinen tek nüshası British Museum'da (Or., nr. 5670) kayıtlıdır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 369). İbnü'l-Hâcc'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *el-Müşâhele ve'l-müsâmahe fi tebyîni turukî'l-müddâ'abe ve'l-mümâzehe, İlkâzü'l-kirâm bi-ahbârî'l-menâm, Ten'imü'l-eşbâh bi-muhâdegeti'l-ervâh, el-Vesâ'il ve nüzhetü'l-menâzır ve'l-hamâ'il, ez-Zehrât ve icâletü'n-nazarât, Nüzhetü'l-hadağ fi zikrî'l-ıraq, el-Libâs ve's-şuḥbe, Meşâlibü'l-kavânin fi't-tevriye ve'l-istiḥdâm ve't-tazmîn, el-Fuṣûlûl-mukteḍabe fi'l-aḥkâmî'l-müntehabe*. Bunlardan başka silâh, zırh, ferâiz ve cedele dair dört risâle, kırk hadis türünde ve ism-i a'zam konusunda kitaplar yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, VI, 40; İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, I, 342-363; a.m.f., *el-Ketîbetü'l-kâmine* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1963, s. 266-269; İbnü'l-Ahmer, *Neşirü ferâ'idü'l-cümân fi nazmi fuḥûli'z-zamân* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Beyrut 1967, s. 314-318; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, I, 30; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, I, 86-87; İbnü'l-Kâdi, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, s. 96; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, 46-47; Makkarî, *Nefḥu't-ṭib* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1949, IX, 315-327; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 369; Abdülhay el-Kettânî, *Fihri'sü'l-fehâris*, I, 129; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, VI, 483-489; J. F. P. Hopkins, "An Andalusian Poet of the Fourteenth Century: İbn al-Hâjj", *BSOAS*, XXIV (1961), s. 57-64; a.m.f., "İbn al-Hâjjî", *EP* (İng.), III, 780; Muhammed Züneybir, "İbnü'l-Hâc en-Nümeyrî, Feyzü'l-'ubâb ve ifâzâtü kıldâhi'l-âdâb fi'l-hareketi's-sa'ide ilâ Kösantîne ve'z-Zâb", *el-Kitâbü'l-Magribî*, III, Rabat 1985, s. 155-158; Muhammed Seyyidî, "İbn Hâc", *DMBİ*, III, 286.

MEHMET ÖZDEMİR

İBNÜ'L-HÂC es-SÜLEMÎ

(ابن الحاج السلمي)

Ebü'l-Feyz Hamdûn b. Abdîrahmân
b. Hamdûn es-Sülemî el-Fâsî
(ö. 1232/1817)

Hadis âlimi, fakih,
edip ve şair.

1174 (1760) yılında Fas'ta doğdu. Sâhâbî Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin soyundan geldiği için Mirdâsî nisbesiyle de anılır. Endülü's'e göç eden atalarından Ebû İshak İbrâhim b. Hâc el-Billîfikî ile (ö. 616/1219) bunun torunu Ebü'l-Berekât İbnü'l-Hâc el-Billîfikî de (ö. 771/1370) tanınmış şahsiyetlerdir. Endülü's'ün müslümanların elinden çıkmasından sonra dedelerinden Ebû Abdullah Muhammed Fas'a yerleşti. Aile burada birçok âlim ve yönetici yetiştirdi. İbnü'l-Hâc Fas'ta tahsil gördü. Muhammed b. Hasan el-Bennânî, Süleyman b. Ahmed el-Fiştâlî, İbn Süde et-Tâvûdî, Muhammed b. Ahmed Benîs, Abdülkâdir İbn Şakrûn, Tayyib İbn Kîrân'dan ders aldı. Muhammed b. Abdüsselâm b. Nâsir ed-Der'î, Murtazâ ez-Zebîdî ve diğer bazı âlimler de ona icâzet verdiler. Hadis, tefsir, dil ve edebiyat, fıkıh, kelâm, mantık dallarında yetiştirdi ve genç yaşta ders vermeye başladı.

Sultan Mevlây III. Muhammed tarafından oğlu Mevlây Süleyman'a hoca tayin edilen İbnü'l-Hâc 1202'de (1788) Sicilmâse'ye gönderildi. Burada Emîr Süleyman'la dostluk kurdu. Mevlây Muhammed vefat edip yerine oğlu Mevlây Yezîd geçtikten sonra hacca gitti (1205/1791). Üç yıl süren hac seyahati sırasında Cezayir, Tunis, Mısır ve Haremeyn'de birçok âlimle görüştü. Murtazâ ez-Zebîdî'den Mısır'da iken icâzet almış olmalıdır. Hac dönüşünde tahta geçmiş olan talebesi Mevlây Süleyman'ın kâtip ve şairleri arasında yer aldı, saraydaki ilmi ve edebî meclislere katıldı ve çeşitli kitapları takrir etti. Bu arada Fas muhtesibliği görevine getirildi. 1219'da (1804) Arâiş bölgesine yönetici olarak gönderildiyse de üç yıl sonra bu görevden affını istedi. Vücd'e'ye tayin isteğini de kabul etmeyen İbnü'l-Hâc kendisini öğretim faaliyetlerine verdi. Mevlây Süleyman'dan başka Ahmed Şekûr el-Alemî, Ebû Hâmid el-Arabî ed-Dimnâtî, Abdülkâdir el-Kühin ve Ali b. İdrîs Kassâre gibi âlimler ondan ders aldılar. İbnü'l-Hâc 7 Rebîülâhîr 1232 (24 Şubat 1817) tarihinde Fas'ta vefat etti ve Bâbülfütûh dışındaki Matrahulcille'de hocası İbn Kîrân'ın kabri yanında defnedildi.

Başta hadis ve tefsir olmak üzere dinî ilimlere vukufu yanında şair ve edip olarak da adını duyuran İbnü'l-Hâc, hocası İbn Kîrân tarafından Peygamber methiyelerinde Bûsirî'ye, hükümdar methiyelerinde ise İbnü'l-Hatîb'e benzetilmiştir. *Kütüb-i Sitte* ve özellikle *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin hadisleri konusunda mütehasstı. Oğlu Muhammed Tâlib, babasının biyografisiyle ilgili olarak *Riyâzü'l-verd ilâ mâ intehâ ileyhi hâze'l-cevherü'l-ferd* adlı bir eser kaleme almıştır (yazma nüshaları için bk. Muhammed el-Menûnî, II, 25-26).

Muhammed Tâlib İbnü'l-Hâc (ö. 1273/1857), Merakeş ve Fas kadılığı ile kâdilcemâ görevlerinde bulunmuş olup *el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr fîmâ yete'al-lakū bi-ba'zi'l-'ulūm mine'l-mebâdî'l-'aşr* (Fas 1317), *Şerḥu Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Fas 1310), *Hâşiye 'alâ Şerḥi Baḥrâk 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Fas 1300, 1315), *Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Mürşidi'l-mu'in* (Fas 1315), *et-Ta'rîf bi't-Tâvûdî İbn Süde* ile (Dimaşk 1991) diğer birçok eserini müellifidir (Abbas b. İbrâhim, VI, 303-306; Hacvî, II, 300; Fevzî Abdürrezzâk, s. 26, 45, 70, 79; Muhammed el-Menûnî, II, 25-26, 39-40, 72-73). İbnü'l-Hâc'ın diğer oğlu Muhammed İbnü'l-Hâc da (ö. 1274/1858) *el-Cevherü'l-feride fi ḥallî rumûzî'l-Ḥaride* (Fas 1329), *Nazmü Evḍaḥi'l-me-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Fas 1319) ve diğer bazı eserleri kaleme almıştır (Abbas b. İbrâhim, VI, 306-308; Fevzî Abdürrezzâk, s. 61, 97).

Eserleri. 1. *Nefḥatü'l-miski'd-dârî li-kârî'i Şaḥîḥi'l-Buḥârî*. Müellif, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî* adlı Buḥârî şerhinin mukaddimesi *Hedyü's-sârî*'nin bazı bölümlerini manzum hale getirdikten sonra (*Divânü'l-'âm*, I, 321-345) bu adla şerhetmiştir (Fas 1328, 1329). Brockelmann bu eseri, biraz farklı bir isimle Buḥârî'nin *et-Târîhu's-sağîr*'ine dair bir kitap gibi kaydetmiştir (*GAL Suppl.*, I, 264). 2. *el-Ḥaride fi'l-mantık*. 111 beyitlik bu manzume, müellifin hocası İbn Kîrân ve oğlu Muhammed İbnü'l-Hâc tarafından yapılan şerhlerle birlikte basılmıştır (Fas 1329). 3. *ed-Divânü'l-'âm*. Başta Hz. Peygamber'e methiyeler olmak üzere çeşitli konulardaki 545 şiirden oluşan eser Ahmed el-İrâkî tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Fas 1995). 4. *en-Nevâfiḥu'l-gâliye fi'l-em-dâhi's-Süleymâniye*. Sultan Mevlây Süleyman'la ilgili methiyelerini ihtiva eden bu divanı Ahmed el-İrâkî, Fas'ta Külliyyetü'l-âdâb'da (1982) yüksek lisans tezi ola-

rak neşre hazırlamıştır. 5. *‘Ukûdû'l-fâ-tiha*. Hz. Peygamber'in sîretine dair yaklaşık 4000 beyitlik bir eser olup Medine'de kaleme alınmıştır. Bu esere kendisinin yazmaya başladığı, ölümü üzerine oğlu Muhammed tarafından tamamlanan beş ciltlik şerhin ilk cildi basılmıştır (Fas, ts.). 6. *Huṭab cuma'yye*. Mevlâ Süleyman'ın isteği üzerine yazılan eser konuları *İḥ-yâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'den seçilen hutbelerden ibarettir (Rabat, el-Mektebetü'l-Haseniyye, nr. 6490). 7. *eş-Şemerü'l-muḥteşar fî ravzî'l-Muḥtaşar*. Teftâzânî'nin *Telḥîşü'l-miftâḥ'a* yazdığı *Şerhu'l-Muḥtaşar* üzerine kaleme aldığı bir hâşiyedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 518). 8. *Maḳşûre fî 'ilmeyî'l-'arûz ve'l-kavâfi*. *Ḥazreciyye*'ye nazîre olarak yazılmıştır (a.g.e., II, 875).

İbnü'l-Hâcc'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Ta'lik 'alâ Şaḥîḥi'l-Buḥârî*, *Hâşiye 'alâ Tefsîri Ebi's-Su'ûd (Merâkî's-su'ûd 'alâ Tefsîri Ebi's-Su'ûd, tamamlanmamıştır)*, *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, *Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Maḥallî 'alâ Cem'î'l-cevâmî'*, *Naẓmü'l-Ḥikemi'l-'Aṭâ'iyye*, *Buḡyetü'l-erib fî uşûlî'd-dîn* (muhtemelen *Urcûze fî 'ilmi'l-keḷâm* ile aynı eserdir), *İmtâ'u'l-esmâ' bi-taḥrîri mâ ültibise min ḥukmî's-semâ'*, *Riḥle Ḥicâziyye* (eserlerinin bir listesi için bk. Abdüsselâm b. Abdülkâdir b. Süde, VII, 2499; *ed-Divânü'l-'âm*, neşredenin girişi, I, 10-12).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hâcc es-Sülemî, *ed-Divânü'l-'âm* (nşr. Ahmed el-İrâkî), Fas 1995, neşredenin girişi, I, 7-17; Abdülkebir el-Fâsî, *Tezkiretül-muḥsinin bi-vefeyâtî'l-a'yân ve ḥavâdişi's-sinîn* (*Mevsû'atü a'lâmi'l-Mağrib* içinde, nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1996, VII, 2500; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *İḥâfû'l-mütâli' bi-vefeyâtî a'lâmi'l-karnî's-şâliş 'aşer ve'r-râbi'* (a.e. içinde), VII, 2499; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 264, 518; II, 874-875, 882; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, III, 117-129; VI, 303-308; Abdullah Kennûn, *en-Nübûgû'l-Mağribî fî'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 306-307; Haccî, *el-Fikrû's-sâmi*, II, 300; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrişü'l-fehâris*, I, 292, 540-541; II, 622, 847, 1041; Abdülâzîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fikḥi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 62-63, 81, 124; Zirikî, *el-A'lâm* (Fetḥullah), II, 275; Muhammed b. Tâvîṭ, *el-Vâfi bi'l-edebî'l-'Arabî fî'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1404/1984, III, 875-876; Fevzî Abdürrezzâk, *el-Maḥbû'atü'l-haceriyye fî'l-Mağrib*, Rabat 1406/1986, s. 26, 41, 45, 61, 68, 79, 97; Muhammed el-Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye li-târîḥi'l-Mağrib*, Muhammediye 1410/1989, II, 25-26, 39-40, 55, 57, 72-73, 77, 81; Muhammed b. Abdullah et-Telîdî, *Türâşü'l-Megâribe fî'l-hadişî'n-nebevî*, Beyrut 1416/1995, s. 107, 155, 290.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'L-HÂCİB

(ابن الحاجب)

Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân
b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus
(ö. 646/1249)

Arap gramerine dair
el-Kâfiye ve *eş-Şâfiye*
adlı eserleriyle tanınan
dil âlimi ve Mâlikî fakîhi.

570'te (1175) Mısır'ın Yukarı Saîd bölgesinde Kûs'a bağlı İsnâ kasabasında doğdu. Ailesi aslen Tiflislidir. Babası, Selâhad-dîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Müsek es-Salâhî'nin hâcibi idi. Bu görevinden dolayı oğlu İbnü'l-Hâcib lakabıyla anılmıştır. Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, İbnü'l-Hâcib'in babasının hâcib olmadığı, ancak emîrlere ve devlet erkânı ile arasının iyi olduğu, küçük yaşta yetim kalan Ebû Amr'ın bakımını hâciblerden biri üstlendiği için onun İbnü'l-Hâcib lakabıyla anıldığı şeklindeki bir rivayeti kaydettikten sonra bunun pek doğru olmadığını söyler (*et-Tâli'u's-sa'idü'l-câmi'*, s. 356). Babasıyla birlikte küçük yaşta Kahire'ye giden İbnü'l-Hâcib, burada Muhammed b. Ömer el-Bennâ'dan dil ve edebiyat dersleri aldı. Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî'den *et-Teyşîr* ve eş-Şâtîbiyye'yi, Ebû'l-Fazl Bahâeddin Muhammed b. Yûsuf el-Gaznevî'den *el-Mübḥic fî'l-kırâ'ati's-şemân* ve *kırâ'ati'l-A'meş* ve İbn Muḥaysin ve İḥtiyârî Hâlef ve'l-Yezîdî adlı eseri, Ebû'l-Cüd Gıyâs b. Fâris el-Lahmî'den de *kırâat-i seb'ayı* okudu. Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Ali el-Bûsîrî, Ebû Tâhir İsmâil b. Sâlih b. Yâsîn, Ebû Muhammed İbn Asâkir, Fâtıma bint Sa'd el-Hayr'dan hadis ilimlerini, Ebû Mansûr el-Ebyârî, Ebû'l-Hasan Şemseddin Ali b. İsmâil el-Ebyârî, İbn Cübeyr, Halil b. Saâde el-Huveyyî'den fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etti; İbn Nukta'dan hadis rivayet etti.

İbnü'l-Hâcib, tahsilini tamamladıktan sonra *el-Emâli*'sindeki bir kayda göre (nşr. Hâdî Hasan el-Hammûdî, I, 143) 609 (1212) yılında Fâziliyye Medresesi'nde ders okutmaya başladı. Daha sonra Dimaşk'a gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. Birkaç ay Kudüs'te kalıp 617'de (1220) yılında Dimaşk'a ulaştı. Emeviyye Camii'nin Mâlikî mezhebine tahsis edilen zâviyede ders vermeye başladı. 633 (1235) yılında Kerek Emîri el-Melikü'n-Nâsir Dâvûd b. İsâ'nın daveti üzerine Kerek'e gitti. Burada el-Melikü'n-Nâsir'a *el-Kâfiye'sini*, *el-Vâfiye nazmü'l-Kâfiye* adıyla manzum hale getirip okuttuktan sonra

Dimaşk'a döndü. Ebû Şâme, İbnü'l-Hâcib'in daha önce de birkaç defa Dimaşk'a gittiğini ifade etmektedir (*eş-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 182).

Eğitim ve öğretimle meşguliyeti dışında Dimaşk'a geldiği 617 (1220) yılından ayrıldığı 638 (1240) yılına kadarki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İbnü'l-Hâcib'in kaynaklarda bu tarihler arasında meydana gelen üç olay münasebetiyle adı geçmektedir. Bunlardan biri 628'de (1230) meydana gelmiş, İbnü'l-Hâcib, Dimaşk'taki Şâfiî fakihlerinden İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve İzzeddin İbn Abdüsselâm ile birlikte ibâha, fâsıklık ve namazın terkiyle ilgili söz ve davranışlarından dolayı Şeyh Ali b. Hasan Harîrî'nin katline fetva vermiştir (Kütübî, III, 9). Diğer bir olay da şudur: Dimaşk Emîri el-Melikü'l-Eşref Mûsâ zamanında emîrin çocukluk arkadaşı olan Hanbelî mezhebine mensup bazı kimseler İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın Eş'arî olduğunu, tevhid inancına aykırı bazı sözleri ve düşünceleri bulunduğunu söylediler. Bunun üzerine emir İzzeddin İbn Abdüsselâm'ı huzuruna çağırarak, gelmeyince şikâyet edilen konularla ilgili olarak kendisinden fetva istedi. İzzeddin de istenen konulardaki fetvayı Ehl-i sünnet inancına uygun bir şekilde yazıp gönderdi. Fetva bir ramazan günü iftar vaktinde emîre ulaştı. Dimaşk'ın ileri gelen âlimleri ve eşrafının bulunduğu sofrada fetva okununca emir sinirlendi. Orada bulunan âlimler emirden korktukları için bir şey söyleyemediler; sadece iki kişi, "Böyle bir ayda sultana yakışan âf-fetmektir" demekle yetindi. Olaydan haberdar olan İbnü'l-Hâcib, el-Melikü'l-Eşref'e takdim edilmek üzere İzzeddin İbn Abdüsselâm'ı müdafaa eden bir fetva yazıp toplantıya katılan âlimlere imzalat-tı (Sübkî, VIII, 218-230). Bu hadise, İbnü'l-Hâcib'in hem doğruları söylemedeki cesaretini hem de devrin âlimleri nezdindeki mevkiiini belirtmesi bakımından önemlidir. Üçüncü olay 638 (1240) yılında meydana gelmiştir. Bu tarihte, Eyyûbîler'in Dimaşk kolu emîrlerinden Ebû'l-Hayş (Ebû'l-Ceyş) künyesiyle bilinen el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil ile Mısır kolu emîrlerinden yeğeni el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb arasında bir iktidar çekişmesi başlamıştı. el-Melikü's-Sâlih İsmâil, kendisini korumak ve askerî mühimmat yardımıyla bulunmak şartıyla Safed şehrini ve Şakîf Kalesi'ni Haçlılar'a vererek onlarla anlaşmıştı. Bunun üzerine o sırada Dimaşk'taki Emeviyye Camii hatibi olan İzzeddin İbn Abdüsselâm Emîr el-Melikü's-